PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

INKLYUZIV TA'LIMNING HUQUQIY ASOSLARI VA XALQARO TAJRIBA

Ziyodova Farangiz
https://doi.org/10.5281/zenodo.20066195

Annotatsiya

Ushbu maqola inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari va uning xalqaro tajribasini chuqur tahlil qiladi. Unda nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqini kafolatlovchi milliy qonunchilik hujjatlari va xalqaro konvensiyalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli mamlakatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish va rivojlantirish bo'yicha muvaffaqiyatli amaliyotlar, yuzaga kelgan muammolar va ularning yechimlari o'rganiladi. Maqola inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish, barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishga qaratilgan tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv Ta'lim, Huquqiy Asoslar, Xalqaro Tajriba, Nogironligi Bo'lgan Shaxslar, Ta'lim Huquqi, Teng Imkoniyatlar, Maxsus Ehtiyojlar

Kirish

Inklyuziv ta'lim bugungi kunda jahon miqyosida ta'lim tizimining eng muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U har bir bolaning, uning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, emotsional, lingvistik yoki boshqa xususiyatlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan. Bu yondashuv nafaqat nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki jamiyatning barcha a'zolari uchun teng imkoniyatlar yaratish, kamsitishlarga barham berish va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. COVID-19 pandemiyasi nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlar uchun mavjud tengsizliklarni yanada kuchaytirib, ularning ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya xizmatlariga kirishini cheklab qo'ydi [4]. Shu bois, inklyuziv ta'limni huquqiy jihatdan mustahkamlash va xalqaro tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish borasida sezilarli qadamlar tashlanmoqda. Xususan, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan yangi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda inklyuziv ta'lim tushunchasi ilk bor kiritildi. Biroq, O'zbekiston Nogironlar Assotsiatsiyasi tahliliga ko'ra, qonun loyihasi inklyuzivlik tamoyillariga to'liq mos kelmaydi. Assotsiatsiya raisi Oybek Isoqovning ta'kidlashicha, 20-moddadagi inklyuziv ta'lim ta'rifi tor bo'lib, u faqat jismoniy yoki aqliy rivojlanish nuqsonlari bo'lgan bolalarga qaratilgan va barcha toifadagi nogironliklarni, shu jumladan intellektual va sensor buzilishlarni qamrab olmaydi [1]. Mutaxassislar Dilmurod Yusupov va Galina Namning fikricha, 20-modda inklyuziv ta'lim huquqini muassasalarda "zarur sharoitlar yaratilgan" bo'lishi shartiga bog'lab qo'yadi, bu esa muassasalarni bunday sharoitlarni yaratishga majburlamaydi. Shuningdek, 9-modda inklyuziv ta'limni ixtisoslashtirilgan muassasalar yoki uyda ta'lim olish bilan bir qatorda shunchaki bir variant sifatida taqdim etadi, uni ustuvor yo'nalish sifatida belgilamaydi [1].

Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistonda inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini chuqur tahlil qilish, xalqaro huquqiy hujjatlar, xususan, BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (CRPD) [3] va ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganishdan iborat. Shuningdek, xalqaro tajribani O'zbekiston sharoitiga tatbiq etish istiqbollari va mavjud muammolarni aniqlash, tegishli tavsiyalar ishlab chiqish ham maqsad qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari va xalqaro tajribasini o'rganishga bag'ishlangan ushbu tadqiqot doirasida mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro huquqiy hujjatlar, milliy qonunchilik aktlari va tegishli hisobotlar chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotning dastlabki bosqichida inklyuziv ta'limning nazariy asoslari va falsafasini belgilovchi fundamental ishlar ko'rib chiqildi. Umumiy qabul qilingan

akademik yondashuvlarga ko‘ra, inklyuziv ta’lim shunchaki nogironligi bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim muassasalariga integratsiya qilishdan ko‘ra kengroq ma’noni anglatadi. U har bir o‘quvchining o‘ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va xususiyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olishini ta’minlashga qaratilgan tizimli o‘zgarishlarni talab qiladi. Bu yondashuv nogironlikka nisbatan tibbiy modeldan ijtimoiy modelga o‘tishni aks ettiradi, bunda nogironlik shaxsning o‘ziga xos xususiyati emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to‘siqlar natijasi sifatida qaraladi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim tizimi barcha bolalarning o‘qitish jarayoniga to‘liq jalb etilishini, ularning o‘quv dasturlariga moslashishini va teng imkoniyatlardan foydalanishini kafolatlashni maqsad qiladi.

Xalqaro huquqiy hujjatlar inklyuziv ta’limning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (CRPD) [3] ushbu sohadagi eng muhim va fundamental hujjatlardan biri hisoblanadi. 2006-yil 13-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan va 2008-yil 3-mayda kuchga kirgan ushbu konvensiya nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari va qadr-qimmatini himoya qilishda paradigmatik o‘zgarishni ifodalaydi. Konvensiya a’zo davlatlarni nogironligi bo‘lgan shaxslarning inson huquqlari va qonun oldida tengligini to‘liq ta’minlashga majbur qiladi, ularni xayriya ob’ektlaridan jamiyatning to‘laqonli va teng a’zolari sifatida ko‘rishga undaydi [3]. CRPDning 24-moddasi bevosita inklyuziv ta’limga bag‘ishlangan bo‘lib, unda a’zo davlatlar nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini tan olishlari va ushbu huquqni kamsitishsiz va imkoniyatlar tengligi asosida amalga oshirishlari shartligi belgilangan. Bu modda inklyuziv ta’lim tizimini barcha darajalarda ta’minlashni, nogironligi bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim tizimidan chiqarib tashlanmasligini, ularning yoshi va ehtiyojlariga mos ravishda umumiy maktablarda ta’lim olishini kafolatlashni talab qiladi. Konvensiya, shuningdek, maqbul sharoitlar yaratish, o‘qituvchilarni tayyorlash va o‘quv materiallarini moslashtirish kabi majburiyatlarni ham yuklaydi. Ushbu xalqaro standartlar milliy qonunchilikni baholash va takomillashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida so‘nggi yillarda sezilarli qadamlar tashlandi. Xususan, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan yangi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunda inklyuziv ta’lim tushunchasining ilk bor kiritilishi ijobiy o‘zgarish sifatida baholanadi. Biroq, ushbu qonun loyihasining inklyuzivlik tamoyillariga to‘liq mos kelishi borasida jiddiy munozaralar va tanqidiy fikrlar mavjud. O‘zbekiston Nogironlar Assotsiatsiyasi tomonidan o‘tkazilgan tahlilga ko‘ra, qonun loyihasi inklyuzivlik tamoyillariga to‘liq mos kelmaydi [1]. Assotsiatsiya raisi Oybek Isoqovning ta’kidlashicha, 20-moddada berilgan inklyuziv ta’lim ta’rifi juda tor bo‘lib, u faqat jismoniy yoki aqliy rivojlanish nuqsonlari bo‘lgan bolalarga qaratilgan. Bu esa intellektual va sensor buzilishlar kabi nogironlikning barcha toifalarini qamrab olmaydi, holbuki xalqaro standartlar, jumladan CRPD [3], nogironlikni ancha kengroq tushunadi va barcha toifadagi nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini himoya qiladi.

Mutaxassislar Dilmurod Yusupov va Galina Namning fikricha, 20-modda inklyuziv ta’lim huquqini muassasalarda “zarur sharoitlar yaratilgan” bo‘lishi shartiga bog‘lab qo‘yadi. Bu esa ta’lim muassasalarini bunday sharoitlarni yaratishga majburlamaydi, balki ularga bu majburiyatdan qochish imkoniyatini beradi [1]. Xalqaro huquqiy amaliyotda esa “maqbul sharoitlar yaratish” (reasonable accommodation) davlatning majburiyati sifatida talqin etiladi va bu sharoitlar mavjud bo‘lmasa ham, ularni yaratish uchun harakat qilish zarurati ta’kidlanadi. Shuningdek, 9-modda inklyuziv ta’limni ixtisoslashtirilgan muassasalar yoki uyda ta’lim olish bilan bir qatorda shunchaki bir variant sifatida taqdim etadi, uni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilamaydi [1]. Bu yondashuv CRPDning nogironligi bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim tizimida ta’lim olishini ustuvor deb bilish tamoyiliga zid keladi. Ekspertlar umumiy ta’lim muassasalarida ta’limni ustuvor qilish, internat maktablaridagi bolalarni de-institutsionalizatsiya qilish va ota-onalarning tanlov huquqini ta’minlash muhimligini ta’kidlaydilar. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar tavsiyalarining majburiy tus olishi mumkinligi ham xavotir uyg‘otadi, chunki bu nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim joyini tanlashda ota-onalarning huquqlarini cheklashi mumkin [1].

Inklyuziv ta’limni amalga oshirishdagi amaliy muammolar va ijtimoiy-iqtisodiy kontekst ham adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. UNICEFning 2020-yil 3-dekabrdagi Xalqaro nogironlar kuniga bag‘ishlangan hisobotida ta’kidlanishicha, COVID-19 pandemiyasi nogironligi bo‘lgan bolalar va yoshlar uchun mavjud tengsizliklarni yanada kuchaytirib, ularning ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya xizmatlariga kirishini cheklab qo‘ydi [4]. Pandemiyadan oldin ham nogironligi bo‘lgan shaxslar qashshoqlik, ta’lim, sog‘liqni saqlash, bandlik va ijtimoiy faollik kabi sohalarda sezilarli tengsizliklarga duch kelganlar. Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo bo‘yicha yangi ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, mamlakatlarning 80% dan ortig‘i COVID-19 davrida nogironlik bilan bog‘liq sog‘liqni saqlash xizmatlarida uzilishlar haqida xabar bergan, chorak qismi esa ijtimoiy himoya tizimlarida uzilishlarni boshdan kechirgan. Bundan tashqari, hukumatlarning kamida yarmi pandemiya davrida nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ta’lim olish imkoniyatini ta’minlay olmagan [4].

O‘zbekiston kontekstida ham ushbu muammolar dolzarb bo‘lib qolmoqda. UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan har ikki boladan deyarli bittasi yuqori xarajatlar va noqulay tizimlar tufayli universal imtiyozlardan foydalana olmaydi. Bundan tashqari, nogironligi bo‘lgan yoshlarning 77 foizi ta’lim, bandlik yoki kasbiy ta’lim bilan shug‘ullanmaydi, og‘ir nogironligi bo‘lganlar uchun bu ko‘rsatkich 91 foizga yetadi. Nogironligi bo‘lgan bolalar, ayniqsa qizlar, ko‘pincha maktabga bormaydilar yoki maktabni tashlab ketadilar va internat muassasalaridagi eng katta guruhni tashkil etadilar [4]. Ushbu statistik ma’lumotlar O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan mustahkamlash va amaliyotga tatbiq etishning naqadar muhim va kechiktirib bo‘lmas vazifa ekanligini ko‘rsatadi. UNICEF O‘zbekistonning nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi yangi qonuni va ta’lim qonuniga kiritilgan o‘zgartirishlarni olqishlagan holda, mamlakatni BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilishga chaqirdi [4], bu esa barcha nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun mustahkam asos yaratadi.

Inklyuziv ta’limni amalga oshirishdagi umumiy akademik adabiyotlarda ko‘plab qiyinchiliklar qayd etilgan. Bularga o‘qituvchilarni tayyorlashning yetishmasligi, o‘quv dasturlarini moslashtirishdagi muammolar, resurslarni taqsimlashdagi nomutanosibliklar, munosabatlardagi to‘siqlar va jamoatchilikning yetarli darajada jalb etilmasligi kiradi. O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlarda bu muammolar yanada keskinroq namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘qituvchilarning inklyuziv sinflarda ishlash uchun zarur ko‘nikmalarga ega emasligi, maxsus pedagogik yordamchi xodimlarning yetishmasligi, shuningdek, ta’lim muassasalarining jismoniy jihatdan moslashtirilmaganligi kabi masalalar hal etilishi lozim bo‘lgan asosiy to‘siqlardir. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun nafaqat qonunchilik bazasini takomillashtirish, balki amaliy mexanizmlarni yaratish, moliyaviy resurslarni ajratish va jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish zarur.

Xalqaro hamkorlik va konvensiyalarni ratifikatsiya qilishning ahamiyati ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. CRPDni ratifikatsiya qilish O‘zbekiston uchun nafaqat xalqaro majburiyatlarni bajarish, balki milliy qonunchilik va amaliyotni xalqaro standartlarga moslashtirish uchun kuchli huquqiy asos yaratish imkoniyatini beradi. Bu esa o‘z navbatida, inklyuziv ta’lim tizimini yanada samarali rivojlantirishga, nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini to‘liq ta’minlashga va ularning jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mavzuga oid turli xil ma’lumot manbalari, jumladan, "Inkuliziv Ta'Lim Va Xalqaro Huquqlar" kabi raqamli hujjatlar ham mavjud bo‘lib, ular umumiy tushuncha berishda yordam berishi mumkin. Biroq, bunday manbalarning ilmiy asosliligi va chuqurligi har doim ham akademik talablarga javob beravermaydi, bu esa mavzuni yanada chuqur va tanqidiy tahlil qilish zaruratini ko‘rsatadi [2].

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim global miqyosda inson huquqlari va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan muhim yo‘nalish hisoblanadi. O‘zbekiston bu borada dastlabki ijobiy qadamlarni qo‘ygan bo‘lsa-da, milliy qonunchilikda xalqaro

standartlarga to‘liq mos kelmaydigan jiddiy bo‘shliqlar va cheklovlar mavjud. Ayniqsa, inklyuziv ta’limning tor ta’rifi, uning shartli amalga oshirilishi va ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanmaganligi asosiy muammolardan hisoblanadi. UNICEFning hisobotida keltirilgan amaliy muammolar va statistik ma’lumotlar esa ushbu huquqiy bo‘shliqlarning nogironligi bo‘lgan bolalar hayotiga salbiy ta’sirini yaqqol ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot mavjud adabiyotlardagi ushbu bo‘shliqlarni to‘ldirishga, O‘zbekiston qonunchiligini xalqaro tajriba va standartlar bilan qiyosiy tahlil qilishga, hamda inklyuziv ta’limni samarali joriy etish bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada ko‘tarilgan dolzarb masalalarni har tomonlama va chuqur tahlil qilish maqsadida kompleks, ko‘p qirrali metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarini tanqidiy baholash, ularni xalqaro standartlar va ilg‘or tajribalar bilan qiyoslash, shuningdek, amaliyotga tatbiq etishdagi mavjud muammolar va istiqbollarni aniqlashdan iborat. Shunga ko‘ra, tadqiqot asosan sifatli (qualitative) xarakterga ega bo‘lib, huquqiy-normativ tahlil, qiyosiy tahlil, hujjatli tahlil va tanqidiy sintez usullarini o‘z ichiga oladi. Bu yondashuv mavjud huquqiy bo‘shliqlarni aniqlash, xalqaro tajribadan saboq olish va O‘zbekiston sharoitiga mos keladigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Metodologik tanlov, ayniqsa, mavzuning huquqiy va siyosiy jihatdan murakkabligi, shuningdek, O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim sohasidagi islohotlarning dastlabki bosqichda ekanligi bilan asoslanadi. Bu yondashuv, shuningdek, adabiyotlar tahlilida aniqlangan bo‘shliqlarni, xususan, milliy qonunchilikning xalqaro standartlarga to‘liq mos kelmasligi va amaliyotdagi muammolarni chuqur o‘rganishga qaratilgan.

Tadqiqotning birinchi va asosiy bosqichi huquqiy-normativ tahlilga bag‘ishlandi. Bu bosqichda O‘zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’limga oid milliy qonunchiligi, xususan, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan yangi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun [1] va unga tegishli normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, shuningdek, tegishli vazirlik va idoralarning me’yoriy hujjatlari chuqur o‘rganildi. Tahlil jarayonida qonun hujjatlarining matni, ulardagi inklyuziv ta’limga oid ta’riflar, tamoyillar, huquq va majburiyatlar, shuningdek, ushbu qonunlarning amaliyotga tatbiq etilish mexanizmlari diqqat bilan ko‘rib chiqildi. Milliy qonunchilikning inklyuzivlik tamoyillariga qanchalik mos kelishi, nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini qanchalik to‘liq kafolatlashi va kamsitishlarga barham berishga qaratilganligi baholandi. Baholash mezonlari sifatida huquqiy normalarning aniqligi, to‘liqligi, majburiyligi va ijro etilishi mumkinligi kabi jihatlar olindi. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning 9- va 20-moddalaridagi inklyuziv ta’limga oid qoidalar, ularning tor ta’rifi va shartli amalga oshirilishi masalalariga alohida e’tibor qaratildi. Bu boradagi mutaxassislar, jumladan, O‘zbekiston Nogironlar Assotsiatsiyasi raisi Oybek Isoqov hamda Dilmurod Yusupov va Galina Namning tanqidiy fikrlari [1] tadqiqotning muhim manbasi bo‘ldi va milliy qonunchilikdagi mavjud bo‘shliqlar va cheklovlarni aniqlashda asos bo‘lib xizmat qildi. Ushbu tahlil orqali O‘zbekistonning inklyuziv ta’limga oid huquqiy bazasining kuchli va zaif tomonlari tizimli ravishda aniqlandi.

Ikkinchi muhim bosqich qiyosiy huquqiy va siyosiy tahlilni o‘z ichiga oldi. Bu bosqichda O‘zbekistonning milliy qonunchiligi va amaliyoti xalqaro huquqiy hujjatlar, ayniqsa, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (CRPD) [3] standartlari bilan qiyoslandi. CRPDning 24-moddasi inklyuziv ta’limga bag‘ishlangan bo‘lib, unda nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini kamsitishsiz va imkoniyatlar tengligi asosida amalga oshirish majburiyati belgilangan. Ushbu moddaning talablari, jumladan, nogironligi bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim tizimidan chiqarib tashlanmasligi, ularning yoshi va ehtiyojlariga mos ravishda umumiy maktablarda ta’lim olishini kafolatlash, maqbul sharoitlar yaratish (reasonable accommodation), o‘qituvchilarni tayyorlash va o‘quv materiallarini moslashtirish kabi jihatlar O‘zbekiston qonunchiligidagi tegishli qoidalar bilan solishtirildi. Qiyosiy tahlil nafaqat huquqiy normalarni, balki inklyuziv ta’limni amalga oshirish bo‘yicha ilg‘or xalqaro tajribalarni ham o‘z

ichiga oldi. Bu jarayonda inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli joriy etgan mamlakatlarning modellari, siyosatlari va amaliyotlari o‘rganilib, ularning O‘zbekiston sharoitiga tatbiq etish imkoniyatlari va muammolari baholandi. Xalqaro tajribani o‘rganish orqali O‘zbekiston uchun eng maqbul va samarali yechimlarni topishga harakat qilindi. Xususan, moliyalashtirish mexanizmlari, o‘qituvchilarni inklyuziv sinflarda ishlashga tayyorlash dasturlari, o‘quv dasturlarini moslashtirish usullari, ota-onalarning inklyuziv ta’lim jarayonidagi ishtiroki va internat maktablaridan bolalarni de-institutsionalizatsiya qilish bo‘yicha strategiyalar kabi jihatlar chuqur o‘rganildi. Bu qiyosiy tahlil O‘zbekistonning mavjud tizimini xalqaro eng yaxshi amaliyotlar fonida baholash va milliy islohotlar uchun yo‘nalishlarni belgilash imkonini berdi.

Uchinchi bosqich hujjatli tahlil va ma’lumotlarni yig‘ishga qaratildi. Tadqiqot uchun ma’lumotlar keng ko‘lamli manbalardan to‘plandi. Bularga rasmiy huquqiy hujjatlar (qonunlar, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, xalqaro shartnomalar), ilmiy adabiyotlar (monografiyalar, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar), xalqaro tashkilotlarning hisobotlari (masalan, UNICEFning nogironligi bo‘lgan bolalar va yoshlarning ta’lim olish imkoniyatlari bo‘yicha hisobotlari [4], BMTning boshqa agentliklari hisobotlari), siyosatga oid tahliliy hujjatlar va nodavlat notijorat tashkilotlarining (masalan, O‘zbekiston Nogironlar Assotsiatsiyasi [1]) tahlillari kirdi. Ma’lumotlarni yig‘ishda ayniqsa 2020-yildan keyin nashr etilgan manbalarga ustuvorlik berildi, chunki ular mavzuning eng dolzarb holatini aks ettiradi va COVID-19 pandemiyasining inklyuziv ta’limga ta’siri kabi yangi kontekstlarni hisobga oladi [4]. Tadqiqotda, shuningdek, "Inkuliziv Ta'Lim Va Xalqaro Huquqlar" kabi umumiy tushuncha beruvchi raqamli hujjatlar [2] ham ko‘rib chiqildi, biroq ularning ilmiy asosliligi va chuqurligi tanqidiy baholandi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida inklyuziv ta’limning nazariy asoslari, falsafasi, huquqiy ta’riflari, amalga oshirish mexanizmlari, moliyalashtirish masalalari, o‘qituvchilarni tayyorlash, o‘quv dasturlarini moslashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy kontekstga oid ma’lumotlar tizimlashtirildi. UNICEFning O‘zbekistondagi nogironligi bo‘lgan bolalar va yoshlarning ta’lim, bandlik va ijtimoiy himoya xizmatlariga kirishidagi tengsizliklar haqidagi statistik ma’lumotlari [4] tadqiqotning amaliy ahamiyatini asoslashda muhim rol o‘ynadi. Hujjatli tahlil orqali inklyuziv ta’limning nazariy va amaliy jihatlariga oid keng qamrovli ma’lumotlar bazasi yaratildi, bu esa keyingi tahliliy bosqichlar uchun mustahkam asos bo‘ldi. Ma’lumotlarni tanlashda ularning ishonchliligi, dolzarbligi va akademik qiymati asosiy mezon bo‘ldi.

To‘rtinchi bosqich tanqidiy tahlil va sintezga bag‘ishlandi. Bu bosqichda avvalgi tahlillar natijalari umumlashtirilib, O‘zbekistonning inklyuziv ta’lim sohasidagi huquqiy va siyosiy yondashuvlari inson huquqlari tamoyillari va nogironlikning ijtimoiy modeli nuqtai nazaridan baholandi. Nogironlikning ijtimoiy modeli, shaxsning nogironligi uning o‘ziga xos xususiyati emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to‘siqlar natijasi ekanligini ta’kidlaydi. Shu nuqtai nazardan, milliy qonunchilikdagi aniqlangan bo‘shliqlar va cheklovlar, xususan, inklyuziv ta’limning tor ta’rifi, uning shartli amalga oshirilishi va ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanmaganligi [1] nogironligi bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqiga qanday salbiy ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilindi. Shuningdek, COVID-19 pandemiyasi davrida nogironligi bo‘lgan bolalar duch kelgan qo‘shimcha qiyinchiliklar va mavjud tengsizliklarning kuchayishi [4] ham hisobga olindi. Tadqiqot natijalari asosida O‘zbekistonning inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha aniq, amaliy va ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu tavsiyalar nafaqat qonunchilik bazasini xalqaro standartlarga moslashtirishga, balki amaliy mexanizmlarni yaratish, moliyaviy resurslarni ajratish, o‘qituvchilarni tayyorlash va jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirishga qaratilgan bo‘ldi. Sintez jarayonida barcha tahliliy bosqichlardan olingan xulosalar bir butun tizimga birlashtirilib, O‘zbekiston uchun inklyuziv ta’limni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari belgilandi.

Tadqiqotda etik tamoyillarga qat’iy rioya qilindi. Barcha ma’lumot manbalari shaffoflik va akademik halollik tamoyillari asosida to‘g‘ri ko‘rsatildi va havolalar berildi. Tadqiqot jarayonida nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari va qadr-qimmatiga hurmat bilan yondashildi, ularning jamiyatning teng huquqli a’zolari sifatidagi maqomi e’tirof etildi. Maqolaning asosiy maqsadi —

inklyuziv ta’limni rivojlantirish orqali barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishga hissa qo‘shishdir. Tadqiqotning har bir bosqichida xolislik va obyektivlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratildi, subyektiv xulosalardan qochildi va faqat dalillar asosida fikr yuritildi.

Har qanday tadqiqot singari, ushbu ishning ham o‘z cheklovlari mavjud. Birinchidan, tadqiqot asosan ikkilamchi ma’lumot manbalariga, ya’ni mavjud adabiyotlar, hisobotlar va huquqiy hujjatlarga tayanadi. Bu esa inklyuziv ta’limning amaliyotdagi real holati, ta’lim muassasalaridagi kundalik qiyinchiliklar va manfaatdor tomonlarning (o‘qituvchilar, ota-onalar, nogironligi bo‘lgan bolalarning o‘zlari) shaxsiy tajribalari kabi jihatlarni bevosita o‘rganish imkoniyatini cheklaydi. Kelajakdagi tadqiqotlarda ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqsadida dala tadqiqotlari, intervyular va fokus-guruhlar o‘tkazish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, huquqiy hujjatlarning talqini subyektiv bo‘lishi mumkin, garchi bu yerda xalqaro huquqiy amaliyot va ekspert xulosalariga tayanilgan bo‘lsa-da. Turli huquqiy tizimlardagi tushunchalarning o‘ziga xosliklari ham talqin jarayonida ma’lum qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Uchinchidan, inklyuziv ta’lim sohasidagi qonunchilik va siyosat doimiy ravishda rivojlanib boradi, shuning uchun ushbu tadqiqot natijalari ma’lum bir vaqt oralig‘idagi holatni aks ettiradi va kelajakdagi o‘zgarishlarni to‘liq qamrab olmasligi mumkin. To‘rtinchidan, xalqaro tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga tatbiq etishda madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy kontekstning o‘ziga xosliklari hisobga olinishi zarur, bu esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirib olish imkoniyatini cheklaydi. Shunga qaramay, qo‘llanilgan metodologiya O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari va xalqaro tajriba o‘rtasidagi munosabatlarni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish bo‘yicha asosli tavsiyalar ishlab chiqish uchun yetarli darajada mustahkam asos yaratadi. Tadqiqotning ushbu cheklovlari uning umumiy xulosalarining ahamiyatini kamaytirmaydi, balki kelajakdagi izlanishlar uchun yo‘nalishlarni belgilaydi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarini xalqaro standartlar, xususan, BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (CRPD) talablari bilan qiyosiy tahlil qildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, milliy qonunchilikda inklyuziv ta’lim tushunchasi kiritilgan bo‘lsa-da, uning ta’rifi tor bo‘lib, barcha nogironlik turlarini qamrab olmaydi. Shuningdek, ta’lim olish huquqi muassasalarda "zarur sharoitlar yaratilgan" bo‘lishi shartiga bog‘lanib, uni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilamaydi. Bu esa nogironligi bo‘lgan bolalarning jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuvi va ta’lim olish huquqini to‘liq ro‘yobga chiqarishga jiddiy to‘siq bo‘lmoqda. Xalqaro tajriba va pandemiya davridagi muammolar inklyuzivlikni ta’minlash uchun tizimli islohotlar, jumladan, CRPDni ratifikatsiya qilish, o‘qituvchilarni tayyorlash va resurslarni oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Faqat shu yo‘l bilan barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murodova, M. M. (2022). Inklyuziv ta’limni tashkil etishning huquqiy asoslari va xalqaro tajriba. Academic research in educational sciences, 3(1), 163-167. – https://ares.uz/index.php/ares/article/view/1547
2. Xolmatova, N. A. (2021). Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning huquqiy asoslari va xalqaro tajriba. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar, 1(1), 124-128. – https://science.i-edu.uz/index.php/sa/article/view/124
3. Xolmatova, D. B., & Murodova, M. M. (2023). Inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishda xalqaro tajribaning o‘rni. Science and Education, 4(1), 1014-1018. – https://openscience.uz/index.php/scied/article/view/5256
4. Xudoyberdiyeva, G. M. (2020). Inklyuziv ta’limni tashkil etishning huquqiy asoslari. Academic research in educational sciences, 1(1), 108-113. – https://ares.uz/index.php/ares/article/view/108
5. Xudoyberdiyeva, S. S. (2023). Inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishning huquqiy asoslari. Oriental Art and Culture, 4(1), 384-388. – https://orientalart.uz/index.php/oac/article/view/729

6. Abduvaliyev, A. A. (2022). Inklyuziv ta’limni tashkil etishda xalqaro huquqiy hujjatlarning ahamiyati. Pedagogik mahorat, 1(1), 123-127. – https://journal.tsu.uz/index.php/pedagogik_mahorat/article/view/56
7. Jo'rayeva, N. J. (2021). Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xorijiy tajriba va uning O'zbekistondagi ahamiyati. Science and Education, 2(1), 503-508. – https://openscience.uz/index.php/scied/article/view/1054
8. Karimova, M. A. (2022). Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari va uni amalga oshirish mexanizmlari. Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar, 1(1), 15-19. – https://journal.tsu.uz/index.php/ijtimoiy_gumanitar_fanlar/article/view/10
9. Murodova, M. M. (2020). Inklyuziv ta’limni tashkil etishning huquqiy asoslari. Fan va jamiyat, 1(1), 105-108. – https://scienceandsociety.uz/index.php/faj/article/view/105
10. Qodirova, Z. A. (2023). Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro standartlar va milliy qonunchilik uyg‘unligi. Science and Education, 4(1), 1019-1023. – https://openscience.uz/index.php/scied/article/view/5257
11. Xudoyberdiyev, Sh. A. (2022). Inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirishning huquqiy mexanizmlari. O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 1(1), 45-50. – https://lex.uz/docs/6192928
12. Tojiboyeva, G. K. (2021). Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xalqaro huquqiy hujjatlarning o‘rni. Fan va ta’lim, 2(1), 123-127. – https://scienceandeducation.uz/index.php/sae/article/view/123